

hid, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmîyye Kataloğu*, İstanbul 1321, IV, 1-36; M. Fuad Köprülü, *Türkîye Tarihi*, İstanbul 1923, I, 106-120; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 1, 2, 13-19, 28-29, 121-122, 151; a.mlf., *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, bk. İndeks.; a.mlf., "Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgubilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *TED*, I (1970), s. 1-38; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1954, II, bk. İndeks.; III, 1, 3-4, 42, 134-135, 172, 178, 373; Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, Ankara 1957, bk. İndeks.; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 58-59; a.mlf., "Karahanlılar Tarihine Ait Bazı Kayıtlar", *TY*, V/11 (1966), s. 7-10; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (haz. Kâzım Yaşar Koprıman - Afşar İsmail Aka), Ankara 1975, bk. İndeks.; a.mlf., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, bk. İndeks.; a.mlf., "Kutadgu Bilig'in Zikrettiği Buğra Han Kimdir?", *TM*, I (1925), s. 221-226; a.mlf., "Ali Teğîn", *İA*, I, 358; a.mlf., "Böri Tiğîn", a.e., II, 740-741; a.mlf., "Buğra-Han", a.e., II, 760-761; Yusuf Ziya Kavaçkı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976; Erdoğan Merçil, "Karahanlılar", *TDEK*, s. 794-799; a.mlf., *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, s. 18-33; M. F. Grenard, "Satuk Buğrahan Menkibesi ve Tarih" (trc. Osman Turan), *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 1980, s. 245-308; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, Ankara 1981; a.mlf., "Karahanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, VI, 137-179; Emel Esin, "Türkler'in İslâmiyet'e Girişi", *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara 1987, I, 296-306; a.mlf., "Türk San'at Tarihinde Kara-hanlı Devrinin Mevkii", *TTK Bildiriler*, VI (1967), s. 100-130; a.mlf., "Böri Tiğîn Tamgaç Buğra Kara Hâkan İbrahim'in (H. 444-60/1052-68) Samarkand'da Yaptırdığı Âbideler", *STY*, VIII (1979), s. 37-55; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 139-140; a.mlf., *Sultan Berk-yaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 119-122; a.mlf., "Arslan Han", *DİA*, III, 401; P. B. Golden, "The Karakhanids and Early Islam", *The Cambridge History of Early Inner Asia* (ed. D. Sinor), Cambridge 1990, s. 343-373; a.mlf., "Qarakhanids", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, X, 230-231; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1968, tür.yer.; C. E. Bosworth, *The New Islamic Dynasties*, Edinburgh 1996; a.mlf., "İlek-Khâns or Karakhânids", *EI*² (İng.), III, 1113-1117; V. V. Grigorev, "Karachanidy v Maverrannagre po Tarichî Muneddzima-basi v osmankom texte s prevodom i primечanjami", *ZVO*, sy. 17 (1874), s. 189-258; R. Vasmer, "Zur Münzkunde der Qarähâniden", *MSOS*, XXXIII (1930), s. 83-105; Osman Turan, "İlig Unvanı Hakkında", *TM*, VII-VIII (1952), s. 192-199; O. Pritsak, "Die Karachaniden", *Isl.*, XXX (1952), s. 17-68; a.mlf., "Karahanlılar", *İA*, VI, 251-273; Muhammed Khadr, "Deux actes de Waqf d'un parahanide d'Asie centrale", *JA*, CCLV (1967), s. 304-334; Şinasi Tekin, "Bilinen En Eski İslâmî Türkçe Metinler: Uygur Harfleriyle Yazılmış Karahanlılar Devrine Ait Tarla Satış

Senetleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 157-186; Müsfir b. Sâlim b. Arîc el-Gâmidî, "'Alâkâtü'l-Karahâniyyîn bi-Türkis-tân ve bilâdi Mâverâ'innehr bi'd-düveli'l-İslâmîyyeti'l-müçâvire ve devrühüm fi neşri'l-İslâm (382-482/992-1089)", *Mecelletü Câmî'ati Ümmî'l-kurâ*, III/5, Mekke 1411/1991, s. 239-278; B. D. Kochnev, "The Origins of Karakhanids: A Reconsideration" (trc. J. Paul), *Isl.*, LXXIII (1996), s. 352-357. ABDÜLKERİM ÖZYAYIN

Karahanlı Türkçesi. X. yüzyılın başlarında Mâverâünnehr ile Doğu Türkistan arasındaki bölgede kurulan Karahanlı Devleti'nin kullandığı yazı diline Karahanlı Türkçesi ya da Hâkâniye Türkçesi denir. Buna, Çağatay Türkçesi'nin teşekkülüne kadar Orta Asya Türk edebiyatının ortak edebî dili olması sebebiyle Müşterek Orta Asya Türkçesi adı da verilmiştir. Dil, lehçe ve şivelerin coğrafya ismiyle anılması uygun olmadığından genellikle yabancı Türkologlar'ın tercih ettiği bu son adlandırma doğru kabul edilmemektedir. Türkçe'nin çeşitli dönemlerinin adlandırılmasında Çağatay, Hârizm ve Osmanlı Türkçesi gibi devlet ismi de kullanıldığından bu dönem için Karahanlı Türkçesi veya Türkistan Türkçesi denmesi daha uygundur. Doğu Türkçesi de denilen Çağatay Türkçesi'nin esasını Karahanlı Türkçesi teşkil eder. Kaşgarlı Mahmud, *Divânü lügâti't-Türk*'te bu dönemdeki yazı dili için Hâkâniye Türkçesi ile birlikte sadece Türkçe ifadesine de yer vermiştir.

Karahanlı Türkçesi Eski Türkçe'nin kullanıldığı bölgenin dışında İslâm medeniyetinin etkisinde gelişen ve Eski Türkçe'nin dil özelliklerini küçük değişikliklerle devam ettiren bir şivedir. Orta Türkçe dil devresinin ilk yazı dili olması vasfını da taşıyan XI-XII. yüzyıllar arasındaki bu dönemde Uygur yazısıyla birlikte Arap yazısı da kullanılmaya başlanmıştır. Kelime hazinesi bakımından Eski Türkçe'ye göre daha zengin olan bu dönemde Eski Uygurca devresinde dile giren Budizm'le ilgili kelimelerin birçoğu atılmış, bunların yerine Arapça ve Farsça'dan İslâmiyet'le ilgili kelimeler alınmıştır. Karahanlı Türkçesi'nin eldeki örnekleri şu eserlere dayanmaktadır: 1. *Kur'an Tercümesi*. Doğu Türkçesi ile yazılmış, günümüze kadar ulaşan Kur'an tercümelerinin dilinden, bu metinlerin ya Sâmanîler'den Mansûr b. Nûh zamanında (961-976) Kur'an'ın Farsça'ya ilk tercümesi yapılırken ya da XI. yüzyılda Türkçe'ye de çevrilmiş olduğu anlaşılmaktadır (İnan, *TDL*, I/6 [1952], s. 12-15; Togan, III/1-2 [1960], s. 134-140).

2. *Kutadgu Bilig**. Balasagunlu Yûsuf Has Hâcib tarafından 1069 yılında yazılmış 6645 beyitlik bu eserde eski ve yeni kültür çevrelerinden yabancı asıllı kelime az miktarda bulunduğu dilli henüz saflığını koruyan bir Türkçe olarak kabul edilebilir. 3. *Divânü lügâti't-Türk**. Kaşgarlı Mahmud'un 1074 yılında telif ettiği eser Araplar'a Türkçe'yi öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır. Türkçe'nin ilk sözlüğü olmasının yanı sıra içinde çeşitli Türkçe şiiirlerin yer alması bakımından da önemli olan eserde ayrıca o dönemdeki Türk boyları ve bunların dilleri hakkında bilgi verilir. 4. *Atebetü'l-hakâyik**. Edib Ahmed Yûknekî tarafından yazılan eser 101 dörtlükten oluşur. Yazılış tarihi ve yeri bilinmese de eser Karahanlı Türkçesi'nin son zamanlarına ait olmalıdır. Yabancı kelime nisbeti *Kutadgu Bilig*'e göre bir hayli çoğalmıştır. 5. *Divân-i Hikmet**. Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinden oluşan eserin günümüze ulaşan nüshaları Ahmed Yesevî'nin dilini yansıtmaya da XII. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edildiğinden Karahanlı Türkçesi'nin ürünlerinden sayılmaktadır. *Divânü lügâti't-Türk*'te 8624, *Kutadgu Bilig*'de 2961 ve *Atebetü'l-hakâyik*'ta 1306 madde başı sözün bulunması, Karahanlı Türkçesi'nin kelime hazinesinin zenginliğini göstermesi bakımından bir fikir vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens*, Leiden 1954; Mecdut Mansuroğlu, "Das Karakhanidische", *Ph.TF*, I, 87-112 (bu yazının tercümesi için bk. "Karahanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri*, haz. Mehmet Akalın, Ankara 1979, s. 141-182); A. M. Şerbak, *Grammatičeskij Oçerk Yazıkı Tyurkskih Tekstov X-XIII vv. İz Vostonogo Turkestana*, Moskova-Leningrad 1961; Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1961; a.mlf., "Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi", *TDL*, I/6 (1952), s. 12-15; Ali Karamanlıoğlu, *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul 1972, s. 45-75; Burhan Paçacıoğlu, *Orta Türkçe: Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi*, Sivas 1995, s. 1-27; Necmettin Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara 1996; Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İTED*, III/1-2 (1960), s. 133-160; J. Eckmann, "Kur'an'ın Doğu Türkçesi'ne Tercümeleri", *TDED*, XXI (1975), s. 15-24.

NECMETTİN HACİEMİNOĞLU

□ MİMARİ. Asya'da İslâmî dönem Türk mimarisinin izlenebilen gelişmesinin ilk eserleri Karahanlılar devrinde ortaya çıkar. İlk Karahanlı eserleri kerpiç ya-